

Sadržaj

I

Ni život ne okusih kako treba	7
Gazda Milorad	12
Pisma o pravdi	32
Mržnja	36
Dimitrije	43
Poslednji dani leta	50
Cveta	55
Otpor	63
Gošća	68
Bog	78
Život je, zapravo, jedno tužno ništa	84
Noć	87
Pravda	90
Tuga	140
Osmeh	147
Prvi dani	153
Ljubavnici sa Mermera	162
Ludi Spasoje	170
Dečji dnevnik	183
Dezerter	189

II

Bele zastave	201
Priča o onima kojih nema	205
Aplauz	210
Ideološke vežbe	214

Memoari	219
Smrt	223
On nikada neće videti sneg	230
Vigilija	233
Tren	237
Kako postajemo ono što smo postali	243
Odlazak	247

III

Život	251
Izvori i izrazi zahvalnosti	263

I

Ni život ne okusih kako treba

Tedoše oni da napišu, al im ne dado.¹ Đubrad su to. Nakitili se ko paunovi, pa šire svoju pravdu. Jok more više sudija, sad se nazvo stolonačelnik. Ovaj drugi major i kavaljer. I sve tako nešto čudno i stranjsko, bog da te sačuva. I govore da ti mi napišemo molbu svetlom knjaz-u, blag je on i mudar. Oprostiće, samo se pokaj. A oće

¹ Par reči o ovom dokumentu. Priređivač ga je pronašao na jednoj beogradskoj pijaci, pa njegovo tačno poreklo, još tačnije gde se nalazio sve ove godine, nije moguće utvrditi. U originalu, dokument sadrži dve strane rukom pisanog teksta, bez paginacije. Njegovo vremensko datiranje u 1847. godinu, za to pogledati napomenu na kraju teksta koja razjašnjava sudbinu autora i kontekst u kom se molba za pomilovanje piše, ovaj dokument čini vrednim jezičkim spomenikom. Najpre zato što se ta godina uzima kao konačni trijumf Vukove jezičke reforme. Baš iz tog razloga ovaj dokument je dragocen jer pokazuje razliku između dve struje. S jedne strane je zvanični državni pravopis i etikecija (pogledati presudu na kraju teksta), a sa one druge narod i njegov način govora. Priređivač žali što dokument nije mogao da bude prenesen u svom izvornom obliku, razlog za to je nedostatak valjane ortografije, ali i pored toga je zadržan njegov duh. Važno je napomenuti da su sve pravopisne greške, način govora, kao i sadržaj teksta ostali isti kao u originalu. Unete su samo neophodne smisaone izmene i interpunkcija (priređivač je na kraju odustao od unošenja apostrofa, jer bi oni uništili autorov stil pisanja) ne bi li tekst bio razumljiviji današnjem čitaocu. Sve napomene su priređivačeve, kao i naslov koji mi se učinio kao najbolja ilustracija teksta.

đubronje da napišu svoju priču i skriju istinu. I zato odlučih, svetli knjaže, da ti ja kažem šta se dogodilo:²

Jeste se desilo ono što kazuju. Pred Malu Gospojinu razbih prozor bakalnice Jovana Stankovića, da bog dâ da mu duša gori u paklu večitome, i uzeh 4 glave šećera i 3 stakleta likera. Laže ugursuz da je bilo 6 glava šećera i 5 stakleta likera. Laže, boga mi miloga što nas sve gleda s nebesa. Posle kad me ustaviše žandari nađoše te 4 glave i 3 stakleta. Eto šta je istina.

Priznajem ja poaru, nemam šta drugo. Jedino oću, svetli knjaže, da ti ispričam šta se pre dešavalo, a oni to na artiju metiti sigurno neće. Žalio sam se ja. Istom onom majoru i kavaljeru,³ što se po varoši ko paun širi i sad mi sudi, samo ne bi vajde. Mogo sam i da vičem, džabe. Sirotinju ti, svetli knjaže, ne sluša niko. Ko marva je što se šiba. I ne verma niko za naše patnje i muke. Pričo sam i pričo. I tebi ću svetli knjaže.

Dodoh ovde u varoš da vidim malo lepa življenja. Pričali u Ripnju, bolje da sam gluv rođen, kako ovde u Beogradu svega ima. I belog leba, i mrsa, i đakonija svakoraznih. A ne moraš da se mučiš. Malo radiš kod gazde i sve ti bude. Još i pretekne. I poverova ja njima. Učio i knjige tamo u selu. Bio jedan pismen moj rođak, pa me u knjigu uputio. Listam ti ja one artije i žudim za svetom. Da vidim taj Beograd, gde će bolje biti. Jebo li me Beograd, da me jebo glupog.

Uposli me Jovan Stanković. Kad razmislim, bolje da

² Na ovom mestu napravljen je veliki razmak u originalnom dokumentu.

³ Ime majora je precrtano i ne može da se iščita, priređivač pretpostavlja da su to učinili ljudi koji su dokument kasnije čuvali.

sam otišo kod Turaka da me jebu u dupe⁴ nego što sam kod ove prokletinje završio. A slatko pričo, samo što mu šećer iz usta nije izlazio. Govorio i kako će za svoju ćerku da me priženi, da mi bogatstvo dà kad umre. A ovako mi platu nije davo.

Prođe tri meseca, a on laže li laže. Nema novca, loša godina, mnogo mu država za porez uzela. A ima para, vidim ja. Istina je, rani me, al to daleko od obećanog. Suva proja, kupus bez mesa svaki dan, muka mi od nje-ga. Gledam druge šegrte kako se u varoši lepo rane i oblače, a ja ništa. Stomak krči, a na meni dronjci. Bolje amali dole na pristaništu od mene liče. I molim ja njega, kumim bogom, krenem i da se bunim. On ništa. Govori para nema. A ima, svaki dan ih je sve više. I odlučim se ja da odem u Upraviteljstvo. Kažem koji sam. I sve po redu. Kako me platio nije, muku svu moju. Oni ništa. Klibere se, još i kažu sikter seljo, vrati se tamo odakle si došo. Ispričaju sve mom gazdi. Pa me on odma na ulicu. Bez dinara. Bilo to pred samu Gospojinu.

I siđem ja s uma, bog neka mi prosti i svetli knjaz. Nećeš više, sve sebi govorim. Nećeš, đubronjo. Sačekam da noć padne, pa pred dućan. Razbijem staklo ja, otvorim vrata i uđem unutra. Kasa prazna. Ništa nema. Da mu jebem sve. Uzeh one 4 glave šećera i 3 stakleta likera. Računam preprodaću, to je otprilike moja plata za ona tri meseca bila. I pođo napolje, nisam prešo ni sto koraka, kad žandari. Uvatiše me i odvedoše.

⁴ Priređivač pretpostavlja da autor ovog dokumenta govori o đojlenima, mladićima koji su bili članovi muškog harema visokih turskih zvaničnika. Zanimljiv je podatak da je troškove za održavanje ovog muškog harema snosila država Srbija i to u astronomskom iznosu od tadašnjih deset hiljada groša.

Na sudu ispričah sve, al ne obaziru se oni. Onaj paun, major i kavaljer,⁵ govori kako sam rđavog morala. Kako sam lopov i razbojnik. A i sud isti. Više gazdi veruje, a on kazuje kako dobro nisam radio i zato me na ulicu izbacio. Još i kazo da sam ga ranije pokrado, a on mi sve plaćo. Kune se na Sveto pismo i laže. Zaklinje se u boga, bog mu pakao večiti dao. I osudiše mene na smrt.⁶ Da mi se život skрати puškama, a telo na točak baci sve dok ne istrune.⁷ I tek onda u zemlju zakopa.

I zato ti pišem, svetli knjaže. Ti muku narodnu moraš znati. Poštedi život ovom crvu i nesrećniku. Grešan jesam, i poaru učinio jesam, al iz muke i nepravde. Dva-deseta mi je godina, svetli knjaže. Ni život ne okusih kako treba, jebo mu ja mater, već samo muku i nevolju. Budi ti, svetli knjaže, milostiv prema njemu.

Tvoj rab
Đorđe Jovanović⁸

⁵ Opet je ime precrtano.

⁶ Ekonomski napredak u posleustaničkoj Srbiji dovodi do povećanja broja bogataša. Novostečenu imovinu bilo je potrebno braniti, pa tu ulogu preuzimaju sudovi i policija. Tako se donose drakonski zakoni od kojih je sigurno najoštriji Kaznitelni zakon za poare i krađe iz 1847. godine, po kojem se svaka krađa bez obzira na vrednost imovine i učinjenu štetu kažnjava smrću. Kasnije je zakon ublažen tako što su od njega izuzete žene i maloletnici koji su umesto smrtne kazne dobijali sto udaraca kamdžijom (koji su opet često dovodili do smrtnog ishoda). Ovaj zakon je sproveden do 1860, a smrtna kazna za imovinske delikte je primenjivana sve do 1902. godine.

⁷ Telo osuđenika je stajalo na točku posle izvršene smrtne kazne neretko i mesecima kao dodatno sredstvo zastrašivanja.

⁸ Istražujući sudbinu nesrećnog mladića, u Arhivu grada Beograda pronašao sam presudu koju prenosim u celosti:

„Beograd, 29. oktobar 1847.

Slavnomu Upraviteljstvu varoši Beograda

U odgovoru na otkrošenje slavnog Upravitelstva varoši Beograda od 10. septembra t. god, № 2710, pošilje mu se ovde pod priložena nad lopovom Đorđem Jovanovićem u dostavljenoj kopiji kako ovim Apelacionim i verhovnim sudom izrečena i njegovom Knjaževskom svetlošću odobrena presuda zajedno s istim Đorđem, s tom molbom da istu presudu nad lopovom Đorđem Jovanovićem smrtnu kaznu izvršiti, i Sud varoši Beograda o tome izvestiti izvoli i akat povratiti.

*Predsedatelj suda varoši Beograda
kavaljer Venijamin Rozmirović“*

Da je presuda izvršena govori još jedan sačuvan dokument u kom se beleži da su stvari pokojnog Đorđa Jovanovića predate njegovom bratu.

Sa ovim pronađenim dokumentima sudbina Đorđa Jovanovića je odgonetnuta. Ipak, ostaje jedna nedoumica. Zašto se njegova molba za pomilovanje ne nalazi zajedno sa ovim dokumentima u arhivu? Najizvesniji odgovor je da ona knezu Aleksandru Karađorđeviću nije ni predata. Ukoliko poverujemo Đorđu, sud i policija su u sprezi sa trgovcem Stankovićem, i u tom slučaju situacija postaje znatno jasnija. Oni molbu za pomilovanje sklanjaju, pretpostavljam i čuvaju je (sic), želeći da se zaštite. Da li se ova molba pre nego što je došla u moje ruke nalazila kod potomaka tih činovnika – meni nije poznato. U svakom slučaju, ovo mi se čini kao najizvesnije rešenje. Čitaocima predajem ovaj dokument koji može da posluži kao dragoceno svedočanstvo o jednom davno prošlom vremenu, ali i kao pripovest o nepravdi koja se tek posle jednog i po veka otkriva.

Gazda Milorad

U istini ima više lepote,
čak i kad je istina stravična.
Džon Stajnbek, *Istočno od raja*

Može on da zaboravi sve, mogu i silni dani što se nižu da izbrišu sećanja na one prošle, ali nešto neće moći da nestane sve dok i on sam ne nestane. Zvuci su to. Potmulo krckanje greda i cvrčanje kožuha koje zahvata plamen. Prate ih mirisi. Smrad životinjskog loja i ljudskih tela što gore zajedno.

Gazda Milorad sedi u bašti. Uvlači u sebe dim za dimom i osmatra padinu koja se nazire iza velikog ciglenog zida. Dvaput su ga obišle sluškinje. Prvi put ih je on pozvao da mu donesu vodu, drugi put su one njega ponudile kafom ili nečim hladnim što će mu pomoći da prebrodi sparan dan. Odbio je ponude, naređujući da ga više ne uznemiravaju.

Sedi u bašti gazda Milorad već satima. Smota cigaretu, ovlaži je jezikom i zapali. Ne misli ni o čemu posebnom, a opet misli o svemu. Objašnjavao je nekada davno ovu potrebu svojoj ženi. Dok drugi ljudi svoju sreću pronalaze u glupostima, eto ona voli da čavrlja sa komšilukom i širi tračeve, on je nalazi u miru i tišini. Nema veće radosti za njega od samoće. Izjada se samome sebi, isplanira šta u predstojećim danima treba da uradi i kako da ustroji posao, pa onda sedne i uživa.

Isprijava sumnjičava, zašto bi, pobogu, čovek u naponu životne snage provodio toliko vremena samujući, njegova žena Persa mu ipak naposljetku dopušta da upražnjava ovu krajnje čudnovatu zanimaciju. Neka ga, misli ona, dok drugi muškarci bazaju po kafanama, opijaju se i kurvaju, on joj je barem nadohvat očiju. I tako se njegovo vreme za osamljivanje ustalilo. Nije ono svakodnevna potreba, prođu nekad i meseci da gazda Milorad ne oseti želju za samoćom, ali otprilike se zna kada dolaze ti trenuci. Nedeljom ujutru gazda Milorad odlazi u baštu da ispuni nekoliko sati tišinom. Razume se, za to vreme u kući vlada muk. Ni reč ne sme da se čuje, a kamoli buka. Ukoliko sve dobro prođe, eto gazde Milorada na ručku. Ako ne, krajnje vreme za povratak u svakodnevni životni poredak je negde oko večere.

Poštovali su to njegovi najbliži, i ne samo zbog toga što je gazda Milorad bio glava kuće. Razlog je bio mnogo dublji. Oni su ga istinski voleli. Kao da su se u njemu sastavile sve vrline. Preduzimljiv je i radan čovek, krajnje pouzdan i ozbiljan, a u isto vreme obziran i osećajan. Takve osobine se retko sreću zajedno, pogotovo kod onih ljudi koji su se poduhvatili trgovačkog zanata.

Nije on bio slatkorečiv i nepošten, kakvi su obično trgovci. Pre svega, bio je čestit čovek. Kada je sklapao dogovore sa dobavljačima, uglavnom seljacima, ono što je bilo najvažnije je iskrenost. Bez velikih reči i zasenjivanja objašnjavao je kakva je situacija. I to u par brojki. Koliko roba može da vredi kad se preproda u varoši, koliki su njegovi troškovi i zarada, pa kad se sve to preračuna dolazila je suma koju može da isplati. Dogovoreno je, čak i onda kada je bio na gubitku, bez reči isplaćivao. Isto tako je poslovaio i sa onima koji su od njega robu kupovali. Ukoliko želiš da vodiš pošten i siguran posao,

gazda Milorad je prava adresa. Nije to odgovaralo onima koji su hteli da se na brzinu i sa lakoćom obogate, ali on na njih nije ni računao. Kakav je bio, takve je i ljude tražio. Vodio je posao preko četiri decenije, uspeo da ga razgrana i proširi, i, što je njemu najbitnije, da sve ove godine uspe da sačuva porodično ime neokaljanim. Posle šezdesetog rođendana se povlači iz posla, ostavljajući firmu zetu i kćerki.

Kako je postupao na poslu, takav je bio i kod kuće. Nikad ga niko nije čuo da podiže glas na ukućane, tek ne ruku. I po tome se razlikovao od drugih. Dok je većina muškaraca svoje mesto predvodnika porodice održavala tiranijom, gazda Milorad je uspevao da ga zasluži. Nije to bio lak zadatak, pogotovo kad je u pitanju bila njegova porodica.

Kad se samo seti muka koje je istrpeo tokom ženidbe. Nisu pare bile problem, dobro je on stajao materijalno, ali njegovo poreklo je bilo kamen spoticanja. Za razliku od čaršije koja se ponosila svojim precima, valjda se ugledajući na austrijsko plemstvo, on je bio niko i ništa. Majku nije upoznao, jadnica je umrla dok ga je radala, a otac je otišao na drugi svet nedugo pošto je Milorad napunio trinaest godina. Uzima ga stric, ali se Milorad kod njega ne zadržava dugo. U nemogućnosti da izdrži teret još jednog deteta, stric ga šalje na zanat kod seoskog kovača. Batine, uvrede i glad mladi Milorad nije hteo da trpi, pa beži u Beograd. I to je sve što se znalo. Njegovo detinjstvo je bilo obavijeno tajnom. U retkim je prilikama i prilično nerado gazda Milorad govorio o njemu.

Prve mesece u Beogradu, imao je tad petnaest godina, provodi kao amalin. Čudna skupina, od dece pa sve do staraca, postaje njegova nova porodica. Najčešće

su to bili begunci iz rđavih porodica ili od loših životnih uslova. Posao je bio dosadan i mučan, uglavnom se svodeći na prenošenje robe od pristaništa do obližnje pijace ili pak ispomoć kafedžijama i retkim putnicima koji su se vraćali iz Zemuna. Ono malo novca što su Miloradovi sapatnici dobijali za obavljen posao bilo je dovoljno samo za hranu. Sve drugo je bilo pusti san. Stanovali su u sklepanim barakama blizu pristaništa, namenjenim samo za prenoćište. I ne zna se kad im je bilo gore. Leti kad upeče sunce ili zimi kad je nemoguće zagrejati barake. O ostalom tek da se ne govori. Odeća koju su nosili bila je jedina njihova preobuka, nošena sve dok se ne raspadne. Prljavština i nemar donosili su šugu, vaške i stenice, a za njima su dolazile i bolesti. Dizenterija, hronična iscrpljenost i tuberkuloza odnosili su ih skoro svakog dana. Bila je to slika užasa u kojoj se mladi Milorad obreo. Najgore od svega, on je bio osuđen da tako provede ostatak svog života. Povratak kući nije bio moguć, a on nije imao poznanstava da bi uspeo da postane makar šegrt kod nekog majstora ili pomoćni radnik. Ipak, desilo se čudo.

Zapazila ga je Marija Milentijević, tada već čuvena beogradska udovica. Ne postoji žitelj beogradske varoši koji nije znao za njenu tragičnu sudbinu. Poreklom iz ugledne bečke porodice, ona dolazi u Beograd negde posle 1840. godine. Razlog preseljenja bila je ljubav, i to istinska. Marija se udala za Vasilija Milentijevića, profesora beogradskog liceja. Dugo je čaršija brujala o Marijinom begu iz roditeljske kuće, očevim kletvama i odricanjima od kćerke. Ispredalo se bezbroj priča, pa je gotovo svaki žitelj varoši imao svoj sud i mišljenje. Istina je ipak bila znatno bezazlenija. Marijin otac je zaista bio potomak ugledne bečke porodice, ali i profesor filozofije